

Csepeli György

A legújabb osztály

Milovan Gyilas, a kommunizmus egyik nagy eretneke, két részletben kilenc évet töltött börtönben egyetlen könyv miatt, melyet a magát osztálynélküliként hirdető társadalom új osztályáról írt. A könyvet, miként termőtalaját, az államszocializmust is, ma már por lepi. Új idők új szelei fújnak.

Két svéd szerző, Alexander Bard és Jab Söderquist 2002-ben írtak egy könyvet, mely a legújabb osztályról, a netokráciáról szól. Ez a könyv nem váltott ki felháborodást, nem sértett dogmákat, nem gázolt bele hazug társadalmi gyakorlatokba. Ha Stumpf István egyik előadásában nem hozza szóba a fogalmat, kezembe sem veszem. Oly sok elemzés szól az információs társadalomról, melyeket nem érdemes elolvasnunk, mert mire végzünk velük, addigra elinal alóluk az idő. Ez a könyv azért érdemli meg a figyelmet, mert nem arról szól, ami volt, vagy ami van, hanem arról, ami lesz.

A szerzők tézise egyszerű és egyértelmű. Azt mondják, hogy az internet teljesen új dolga a világnak, mely mint médium viszonylag kis befektetés árán, néhány egyszerű mozdulattal lehetővé teszi, hogy bárki egyszerre legyen szövegek, képek, mozgóképek, hangok létrehozója és befogadója. A szerzők úgy látják, hogy nincs más eszköz, melynek ekkora lenne a felszabadító hatása. Az interneten valamennyien kiadók, szerzők, producerek lehetünk, megszabhatjuk, hogy mit közöljünk a világgal, mely ténylegesen azonos a fizikailag elérhető világon élő emberekkel. Az új médium ráadásul nem felejt, minden, ami kikerül rá, ott is marad, megkereshetővé, alakíthatóvá válik a később érkezők számára. A hálózatra csatlakozott emberek száma hihetetlen mértékben növekedik napról napra.

Ez volna tehát a kiinduló helyzet, melynek mai következményei is megérnének egy elemzést, de még fontosabb, hogy lefektessük azokat a gondolkodási pályákat, melyek mentén előre láthatjuk az új médium adta lehetőségek nyomán kibontakozó társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági folyamatokat. Ez a könyv azért jó, mert világos és egyszerű formában képes arra, hogy megrajzolja az információs társadalom jövőbeli térképét.

Rövid, kissé „dialmatosnak” ható történeti elemzésben a szerzők keresztülrohannak a feudalizmuson és a kapitalizmuson, hogy elérkezzenek az új formációhoz: az *informacionalizmus*hoz. Ebben a műfajban Z. Karvalics László toronymagasan jobb, csak ő mindannyiunk nagy kárására nem publikál angolul könyvet. A fejezet azonban nincs híján az új megfigyelésnek. A szerzők oda konkludálnak, hogy az informacionalizmusban mémek versenyeznek, melyek közül éppen olyan elvek alapján győz a jobbik, mint ahogyan a gének versenyében is győzött a túlélést garantáló gén, szemben a fejlődést blokkolóval.

A mémek versenyre vannak ítélve, mivel a bonyolult és egymásnak ellentmondó információk sűrűjében csak az a néhány képes érvényesülni, melyeket a közönség felkap, továbbvisz, mert hasznosnak talál.

Marx boldogan olvasná azokat a sorokat, melyek arról szólnak, hogy az informacionizmus miként gyengíti el végképp a kapitalizmus globális kiterjedését korlátozó nemzetállami és hagyományos kulturális erőket, hogy megteremtse a társadalmiszerveződés új elveit, melyek lényege a korlátlan részvétel, ami hat, alkot és gyarapít.

A versenypálya nemcsak a mémek, hanem azok termelői számára is felszabadul. A könyv olvastán Nietzsche szavai jutottak eszembe, aki az ókori görög városállamok páratlan fejlődési potenciálját magyarázó versenyéről beszélt: „Minden athéninak a versengésben például annyira kellett kibontakoztatnia önmagát, amennyire ezzel Athénnak leginkább használt, és a legkevesebb kárt okozta. Nem létezett mértéktelen és mérhetetlen becsvágy, mint amilyen legtöbb esetben a modern nagygravagyás, ha versenyt futott, gerelyhajításban vagy dalnokként versenyzett, szülővárosa javára gondolt, annak dicsőségét akarta gyarapítani az ifju, városa isteneinek szentelte a koszorúkat, amelyeket a verseny bírái megbecsülésül a fejére helyeztek. Gyerekkorától fogva ott égett a kívánság minden görögben, hogy saját városa boldogulásához a poliszok harcában eszköz legyen: ez lobbantotta lángra önzését, ez tartotta féken is és helyes mederben” (Nietzsche 1988, 45–46).

A versenyben kiszelektálódó új osztály a netokrácia számára, melynek tagjai a Föld bármely pontjáról származhatnak, nincs polisz, melynek javáért küzdeni akarnának. Egyedül önmagukért harcolnak. Ezt a társadalmi állapotot nevezik a szerzők plurarkriának, ahol minden egyéni aktor saját sorsának a kováca, miközben mások sorsát érdemben nem képes befolyásolni.

A plurarkia individualizmusa veszedelmesen elmosza a kriminalitás és a legalitás közötti határokat, hiszen az erősebb joga lesz az igazság. De mivel mindenki úr lehet, a plurarkia egyben harc is, melynek végeredményében soha senki sem lehet biztos. A verseny Nietzsche kedvére való módon zajlik. Közben véget érnek a társadalmiszervezés modern formái. Leáldoz a nemzetállam napja, a politikusok bábokká és pojácáká válnak, a hatalom kicsúszik a korábbi elit kezéből.

A sors újraosztja a lapokat. Az információ válik a legfontosabb jószággá, mely nem teaurálható, mint az arany, nem építhető rajta ingatlan, mellyel spekulálni lehet, de nem hasonlítható semmilyen korábbi termelőeszközhöz sem, melynek birtoklásáért az osztályharc folyt régen. Mindenkinek juthat információ, csak hozzá kell férnie, fel kell dolgoznia, használnia kell. Gyorsan avuló jószágról van szó, így ha egyszer meg is szerzi valaki az információt, már indulhat is a harcba a legújabbért.

A netokrácia az információt birtokló, kezelő és megszűrő új osztály. A hatalom elhagyja a fizikai tereket, s virtuális térbe költözik, melyben azok számítanak, akiknek a legtöbb kapcsolatuk van. A hálózati pozíció lesz a hatalom mértéke. A szerzők többféle netokratát különböztetnek meg. Vannak az „eternalisták”, akik a mémeket birtokolják. Ők hitelesítik az információt, mint tették azt a középkori Európában a káptalanok. A másik csoportot a „hálózati vállalkozók” képezik. Az információk hozzájuk futnak be, tőlük mennek ki. Nélkülük a virtuális tér üres, lakatlan pusztaság lenne. S végül meg kell különböztetni a harmadik csoportot, a kurátorokat, akik közvetítenek az eternalisták és a kapcsolati tőkések között.

A plurarkia szerveződésének elve ugyan az individualizmus, de ez nem jelenti azt, hogy a kollektivitás eltűnt volna a netokraták életéből. Éppen ellenkezőleg. A velleitások, hobbik, szoftverpreferenciák, különös ízlések, a hálózatban forgalmazott tudástár-

talmak szubjektív indexálása szerint közösségek szerveződnek, melyek ugyan bomlókonyak, de még élnek, hatnak. A virtuális térben elektronikus hordák, törzsek kóborolnak, melyek nem harcolnak, mert rengeteg a keresztkategORIZÁCIÓ közöttük, egy netokrata egyszerre több törzs tagja.

Az igazi választóvonal a virtuális tér lakói és a virtuális téren kívül élők között van. Az utóbbiak sorsa az „underclass”-lét, mely kizárja őket az információkhoz jutásból, s ezáltal kizárja őket az élet igazi áramából. Mindez a Föld egészére áll. Nincs hár, mely elválaszthatná a netokrácia tagjait, míg annyiféle undersclass van, ahány odahagyott nemzetállam. A helyi társadalmak teljesen esélytelenné válnak a globális társadalommal szemben. Az underclass helyzetét súlyosbítja, hogy a legtehetségesebbek, legélelmesebbek bekerülve a virtuális térbe, szarvassá vált fiúkként képtelenek visszatérni a közegbe, ahonnan származnak. Az agyelszívás folyamatos és megálthatatlan.

De lesznek-e fizikai terek egyáltalán, melyek a netokrácia telephelyeinek rangjára tehetnek szert? A szerzők egyértelműen igennel válaszolnak erre a kérdésre. A világ különböző pontjain megjelennek a szabadidő eltöltésére lehetőséget nyújtó terek, de még fontosabbak a szabad városok, régiók, ahol a netokrata élet infrastrukturális alapjainak újratermelése, a soha véget nem érő K+F tevékenység zajlik. A hagyományok itt semmit sem jelentenek. Könnyen meglehet, hogy a kapitalizmus idején világszerte számító Európa, Amerika pazar helyei a maják, az inkák városainak sorsára jutnak. A verseny a világban most azért folyik, hogy hol éljenek, hol dolgozzanak a netokraták, akik nomádok lévén, nem telepednek le sehol. Mindig oda mennek, ahol a legjobbat találják.

Az informacionalizmus nemcsak a gazdaságot, a társadalmat, az emberi kapcsolatokat alakítja át forradalmian, hanem behatol az emberi testbe is. Az új gyógyszerek, új orvoslási eljárások teste szabottak, a génekben rejlő információkra épülve fejtik ki hatásukat. Felrémlik az új evolúció is, mely a netokraták testének genetikai manipulációk útján egyre tökéletesedő replikációját jelenti, szemben az underclasshoz tartozók testének hagyományos úton történő biológiai replikációjával, ami nem ad biztosítékot a korai halál, a rettenetes betegségek, a mentális hanyatlás bekövetkezésével szemben. A szexualitás elveszti reprodukciós funkcióját, s a szórakozás egyik (ha nem a legkedveltebb) formájává válik élethossziglan.

Mi a netokrata élet tízparancsolata? A lényeg az, hogy „nem állhatsz le egy pillanatra sem”.

Sosem lehetsz elégedett kapcsolataid állapotával, újra meg újra kell szőnöd kapcsolataid hálóját, hogy ne maradjanak ki belőle a legfontosabbak, hogy te magad is a legfontosabbak, leginkább nélkülözhetetlenek közé tartozz. Mindig, minden pillanatban résen kell lenned, tanulnod kell, be kell szerezned a legújabb információt, s magadnak is újítanod kell.

A netokrácia ereje a mindent átható kreativitás, mely nem ismer el többé semmiféle előjogot, nem ismeri el a korábbi babérokat. Ezért a netokrata utópia riasztó mindenki számára, aki az egyszer megszerzettben bízva azt félti, őrzi, monopolizálja. De ez az utópia azt is riasztja, aki a nem virtuális életben semmit sem volt képes felhalmozni, s pártjától, egyházától, nemzetétől várja sorsa jobbra fordulását. A való világ nyertesei és vesztesei egyaránt a netokraták ellenségei.

A könyv azt sugallja, hogy az ellenállás reménytelen. A netokraták fognak győzni, mert az ő valóságuk hipervalóság, mely globális, mediatizált, naprakész, hihetetlenül gyors és hatékony reagálásokra ad módot. Aki nem e szerint él és gondolkodik, az esélytelen, mint annak idején a dinoszaurusz esélytelen volt a madárral szemben.

Érdemes mindenkinek elolvasnia ezt a könyvet, akit nemcsak az érdekel, hogy az ember mit tud kezdeni a hardverrel, a szoftverrel, a széles sávval, hanem az is, hogy mindezek mit kezdenek az emberrel.

(Bard, A. – Söderquist, J. 2002. *Netocracy. The new power elite and life after capitalism*
Reuters, London.)

Csepeli György

szociálpszichológus, az ELTE egyetemi tanára. Kutatási területei a következők: nemzeti tudat- és érzésvilág, az előítéletek, a kisebbség-többség viszonyok, az információs társadalom társadalom-lélektani következményei.

Kurucz Erika

Szükség van-e *roma* e-inclusion programokra?

2008: az e-befogadás éve

2008 az *e-inclusion* (e-befogadás) éve. Az EU hivatalosan is célul tűzte ki, hogy elősegíti az IKT-használat szempontjából hátrányos helyzetű, jelenleg a digitális szakadék „túlsó szélén” marginalizálódott társadalmi csoportok e-integrációját. Ez Magyarországon összesen közel hatmillió embert érint, ezt a számot kellene egy év alatt három millióra csökkenteni. Magyarországon ma leginkább az időseket, a valamilyen fogyatékkal élők¹ és a roma népességet tekintjük hátrányos helyzetű csoportnak. Az utolsó népszámlálás adatai szerint a 60 év feletti idősokorúak száma 2 081 559 fő, 577 ezer fő él fogyatékkal,² és nagyságrendileg ezt a számot közelíti meg a roma népesség szociológusok (Kemény–Janky–Lengyel 2004) által 520–650 ezer főre becsült csoportja is (ezek a halmazok nem diszjunktak, jelentős átfedés van közöttük). A három csoport problémái és az alacsony IKT-használat mögött meghúzódó feltételezett okok azonban jelentősen eltérnek egymástól. Az idősokorúak esetében *életkorukból* következik, hogy kevésbé fogékonyak az új dolgokra, és sokszor csökkenő szellemi képességeik (pl. fokozatos memóriacsökkenés, orientációs csökkenés, a kognitív folyamatok zavarai) is megnehezítik a tanulást. A fogyatékkal élők esetében a *fogyatéka* maga az, ami korlátozhatja az egyén részvételét és lehetőségeit, hogy teljes mértékben aktív e-citizen lehessen. A roma népesség alacsony részvétele az információs társadalomban azonban *nem „romakérdés”* (sic!). Nem kötődik a roma kultúrához, szokásokhoz, hanem sokkal inkább szegénység-gazdasági kérdés: a marginalizált, információhiányos, szociálisan és társadalmilag is hátrányos helyzet komplex következménye.

Kellenek-e célzott *roma* e-inclusion programok?

Az információs társadalomhoz tartozást gyakran dichotóm kategóriaként használjuk: vagy beletartozik valaki, vagy kizorul (*in or out*). Valójában azonban ez *nem dichotóm* kategória: az emberek IKT-használati képességei meglehetősen széles skálán mozognak. A használat módja, eszköze, időtartama, gyakorisága, célja, minősége, a lehívott tartalmak, a digitális írástudás foka stb. mind együtt határozzák meg, hogy az egyén hol helyezkedik el ezen a skálán, és mennyire integrálódik az információs társadalomba.

Az e-befogadás legelső feltétele a számítógéphez és az internethez való hozzáférés biztosítása. A számítógép és az internet elérését azoknak a körében kell elősegíteni,

¹ „Fogyatékkal élőkön” a testi, értelmi vagy érzékszervi hátránnyal élő állampolgárokat értjük.

² Mindkét adat a www.nepszamlalas.hu oldalon található.

akiknek nincs hozzáférésük, de szükségük van rá, illetve szeretnék, ha lenne. Hasonlóképpen, az IKT-használattal kapcsolatos készségeket, a digitális írástudást is azok esetében kell fejleszteni képzési és oktatási programok révén, akik ezekkel a készségekkel nem vagy csak alacsony szinten rendelkeznek. A korábbi IKT-eszközök, a telefon, a rádió, a televízió kezelése mára már nagyon leegyszerűsödött, felhasználóbaráttá vált, kezelésük alapkészségnek tekinthető. Más a helyzet a számítógép és az internet világában, ahol a tanulást nem igénylő, egyszerűen használható funkciók mellett magasabb szintű tudást és technikai feltételeket megkövetelő tevékenységekre is szükség van. A *World Internet Project* keretében végzett vizsgálatok³ eredményei szerint a roma társadalom esetében egyelőre az IKT-hozzáférés és a használat is alacsonyabb szintű, mint a többségi társadalomban.

A helyzet javítására „roma *e-inclusion* programként” indított projektek esetében azonban fennáll a veszély, hogy összerosódnak az etnikai hovatartozás és a szociális helyzet következményei, amelyek tovább erősíthetik a társadalom tagjaiban a roma népességről élő negatív, előítéletekkel terhelt képet. További következményként a romák virtuális világunkban is elkülönülő, felzárkóztatásra szoruló csoporttá degradálódnak. Ebből következik, hogy mind a roma népesség, mind az egész társadalom szempontjából az a jobb, ha ezek a programok nem „roma” címkével, hanem a szükségleti tényezőket hangsúlyozva jelennek meg, hiszen itt nem az egyébként is rendkívül rétegzett roma népesség jellemzőihez, kultúrájához kapcsolódó hátrányt kell kiegyenlíteni.

A hozzáférés biztosításán túl az *e-inclusion* programok alapvető célja, hogy szervezett keretek között biztosítsák a hátrányos helyzetű egyének és közösségek számára a számítógéphez, internethez való hozzáférést és a használathoz szükséges készségek kialakulását. Fontos, hogy ezek az esélykiegyenlítő programok igazán hatékonyak legyenek, és az egyén személyes élményen keresztül, tapasztalati tanulás útján megismerje az IKT-eszközökben rejlő lehetőségeket, a számára releváns tartalmak elérésének módját, és elsajátítsa az autonóm használatot. Ez várhatóan megfelelően motiválja majd arra, hogy használja ezeket az eszközöket, és ezáltal csökkenjen esetleges izoláltsága, és javuljon az életminősége. Ehhez azonban tudnunk kell, mely programok érik el a kívánt hatást, és melyek nem.

A monitoring szerepe

Magyarországon jelenleg még kevés olyan *e-inclusion* programot találunk, amely jelentős társadalmi hatást kiváltva a hátrányos helyzetű csoportok egy széles rétegét célozza meg és képes elérni. A meglévő programok leginkább az informatikához, telekommunikációhoz valami módon kapcsolódó cégek, civil szervezetek vagy lelkes, elkötelezett aktivisták által megvalósított egyedi kezdeményezések – többnyire átfogó koncepció és kidolgozott indikátorrendszer nélkül. Általában nem kapcsolódik hozzájuk monitoringrendszer, nem készül róluk hatásvizsgálat, és ered-

³ Lásd www.worldinternetproject.net

ményeikről sincs objektív, előre meghatározott indikátorok alapján készült elemzés. Ebből következően tényleges hatásukról, eredményeikről nem sokat tudunk, és a hiányos információk miatt költséghatékonyságuk sem ítéltető meg. Így az sem dönthető el, hogy melyiket lehetne vagy kellene modellprogramként terjeszteni és fenntarthatóvá tenni, illetve melyiknek a működését érdemes befejezni, esetleg átalakítani. A fenti hiányoknak leginkább a megcélzott csoportok látják közvetlen kárát, de közvetetten, hosszabb távon az ország versenyképességét is kedvezőtlenül befolyásolják. Egyes korábbi társadalmi integrációs programoknál az adatvédelmi törvény korlátai miatt már a célcsoport megtalálásánál, kiválasztásánál is voltak problémák. Míg az időskorúak szünetési dátumuk, a fogyatékkal élők pedig hátrányos tulajdonságuk alapján jól azonosíthatók, addig a roma célcsoport esetében – az önazonosítás, illetve a külső szakértő által végzett meghatározás eltérései miatt – mindig komoly módszertani problémaként vetődik fel a „Ki a roma?” kérdés. Ez további érv emellett, hogy az *e-inclusion* programok célcsoportjának kiválasztásánál a szükségletnek kell a döntő szempontnak lennie.

A jól megtervezett, célindikátorokat és eredményindikátorokat is tartalmazó *e-inclusion* programok lehetőséget teremtenének arra, hogy a hátrányos helyzetű, kevésbé integrált csoportok valódi lehetőséget kapjanak az e-befogadásra. Azt, hogy valamely programnak van-e tényleges hatása, és az megegyezik-e a szándékolt hatással, csak akkor tudhatjuk meg, ha már a projekt megkezdése előtt, a tervezési szakaszban rögzítjük azokat a mutatókat, amelyekkel a hatást és az eredményeket majd mérni tudjuk. Csak a kiinduló értékekhez viszonyítva tudjuk mérni a változásokat. Ebből következik, hogy nélkülük a programok utólagos hatásvizsgálata nem lehetséges. A legfontosabb rögzítendő mutatók a *forrás- vagy input-indikátorok*, melyek segítségével a projekt költségei mellett számszerűsíthetők a technikai, humán és szervezeti erőforrások. A *célindikátorok* vagy *output-indikátorok* a tevékenységek nyomán létrejövő közvetlen eredményeket számszerűsítik, általában fizikai tulajdonságokat mérve. Az *eredmény vagy teljesítmény-indikátorokat* is meg kell határozni, ezek a projekt azonnali és közvetlen eredményeiről nyújtanak majd információt. Végül definiálni kell a *hatás-indikátorokat* is, melyek a projekt következtében rendszerint hosszabb távon jelentkező közvetlen hatásokat mutatják meg. Ezek segítségével a program az egész megvalósítás alatt jól követhető, mérhető és szükség esetén fejleszthető.

Az *e-inclusion* programoknál különösen fontos, hogy előzetesen történjen *szükségfelfelmérés*, amelyből pontosítani lehet, hogy milyen igényei vannak a célcsoportnak. A motiváció kialakítása, a megfelelő információk átadása a célcsoportnak a programról és a lehetőségekről, a kérdéseik folyamatos megválaszolása és az esetlegesen felmerülő problémák időbeni kezelése döntő fontosságú a program sikere szempontjából. Elegendhetlen továbbá a folyamatos *monitoring* a projekt során, amelyhez bizonyos *minőségbiztosításnak, minőségfejlesztésnek* is társulnia kell – ezt a célt szolgálhatja például a célcsoport elégedettségi vizsgálata, a belső folyamat-ellenőrzés, az úgynevezett mérőföldkövek meghatározása stb. –, és a projekt folyamán így lehetőség nyílik a módosításra, javításra, fejlesztésre. A jól kialakított monitoringrendszer objektíven mérhető eredményű és hatású, eredményes *e-inclusion* programokat biztosít, amelyek hosszú távon nemcsak a célcsoport integrálódását segítik elő, hanem hatékonyan hozzájárulnak az ország gazdasági versenyképességének javulásához is.

Irodalom

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella 2004. *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Magyar Információs Társadalom Éves Jelentés, 2006.

http://www.ittk.hu/web/docs/ITTK_MITJ_2006.pdf

World Internet Project, 2001–2006. <http://www.worldinternetproject.net/>

2001. évi népszámlálás. <http://www.nepszamlalas.hu>